

Justyna Głębocka

Uniwersytet Warszawski

ORCID: 0000-0001-7968-2005

j.glebocka@wpia.uw.edu.pl

Konsensualne sposoby zakończenia postępowania karnego w stosunku do nieletniego sprawcy czynu karalnego

Wstęp

W dniu 9 czerwca 2022 r. uchwalona została nowa ustawa o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich¹, w swym założeniu kompleksowo regulująca postępowanie m.in. w sprawach nieletnich, którzy dopuścili się czynu karalnego. Debata nad jej brzmieniem była długa i wynikała z oczywistych potrzeb reformy polskiego systemu prawnego nieletnich, który we wcześniejszej wersji obowiązywał od 1982 r.² Nie wdając się w szczegóły co do analizy jej przepisów i charakteru zmian, które wymagałyby odrębnego, niezależnego opracowania, należy zauważyć, że w dużej mierze podtrzymują one dotychczasowy reżim odpowiedzialności nieletnich, który przede wszystkim oddany jest właściwości sądów rodzinnych. Jednak w dalszym ciągu polski system przewiduje dwojaki rygor postępowania w odniesieniu do nieletnich sprawców czynu karalnego. Podobnie jak dotychczas, wobec nieletniego, który dopuścił się czynu karalnego po ukończeniu przez niego 13 lat, ale przed ukończeniem 17 lat, prowadzone jest postępowanie przed sądem rodzinnym, które ma na celu ustalenie, czy nieletni wykazuje przejawy demoralizacji i rzeczywiście dopuścił się czynu karalnego, ewentualnie czy istnieje potrzeba zastosowania określonych środków wychowawczych, środka leczniczego lub poprawczego (art. 56 u.w.r.n.). Wyjątkowo wobec takiego nieletniego możliwe jest stosowanie ogólnych reguł dotyczących postępowania karnego prowadzonego przed sądem karnym, co jednak nie zawsze wiąże się z pociągnięciem do odpowiedzialności karnej tak

¹ Ustawa z dnia 9 czerwca 2022 r. o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich (Dz.U. z 2022 r., poz. 1700) z mocą obowiązującą od 1 września 2022 r., dalej jako u.w.r.n.

² Dz.U. z 2018 r., poz. 969, dalej jako u.p.n.

jak dorosłego. I choć oba te tryby postępowania w wielu płaszczyznach dotyczą tych samych lub zbliżonych kwestii, to ich sposób prowadzenia, a także zasady nimi kierujące są odmienne i pochodzą z różnych, często w wielu płaszczyznach przeciwstawnych sobie gałęzi prawa³.

Tryby konsensualne, nazywane również porozumieniami karnoprosesowymi, stanowią instytucję znaną Kodeksowi postępowania karnego, która w określonych warunkach pozwala na zakończenie postępowania karnego bez konieczności przeprowadzania pełnego postępowania dowodowego na rozprawie głównej. W ustawie o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich, podobnie jak w dotychczas obowiązującej ustawie o postępowaniu w sprawach nieletnich, brak jest analogicznych rozwiązań prowadzących do orzeczenia wobec nieletniego w efekcie skutecznych negocjacji określonych środków wychowawczych, środka leczniczego lub poprawczego bez przeprowadzania pełnego postępowania. Rezygnacja z takiej formy zakończenia postępowania wydaje się słuszną konsekwencją celów takiego postępowania (wychowanie nieletniego, jego dobro a nie pociągnięcie do odpowiedzialności), jego przedmiotu (zebranie danych o nieletnim, jego warunkach wychowawczych, zdrowotnych i bytowych), a także charakteru możliwych do orzeczenia środków wychowawczych i poprawczych⁴.

Istnieje jednak określona kategoria nieletnich, wobec których możliwe jest prowadzenie zwyczajnego postępowania karnego przed sądem karnym. Jak wynika z dogłębnej analizy przepisów nowej ustawy, stosowanie reżimu karnoprosesowego obecnie odnosi się wyłącznie do następujących kategorii nieletnich sprawców czynu karalnego: 1) nieletni sprawcy, wobec których istnieją podstawy do pociągnięcia do odpowiedzialności karnej na podstawie art. 10 § 2 Kodeksu karnego, 2) nieletni sprawcy czynu karalnego, pozostającego w ścisłym związku z czynem osoby dorosłej. Ustawa o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich nie zalicza do tej grupy nieletnich, którzy wprawdzie dopuścili się czynu karalnego po ukończeniu 13 lat i przed ukończeniem 17 lat, jednak postępowanie w ich sprawie zostało wszczęte dopiero po ukończeniu przez nich 18 lat. Oznacza to, że w przeciwieństwie do poprzedniego systemu wobec takich sprawców prowadzone jest postępowanie przed sądem rodzinnym na warunkach przewidzianych ustawą o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich⁵, zaś po-

³ S. Pawelec, *Procedural Aspects of Participation of Juvenile Offenders in Criminal Proceedings: General Remarks*, [w:] B. Janusz-Pohl (red.), *Juvenile Justice Systems: Poland–Brazil–Portugal*, Berlin 2021, s. 86.

⁴ J. Głębocka, *Procedural Aspects of Participation of Juvenile Offenders in Criminal Proceedings: Selected Specific Institutions*, [w:] B. Janusz-Pohl (red.), op. cit., s. 130.

⁵ Na marginesie jedynie należy wspomnieć, że z mocy art. 15 ust. 6 u.w.r.n. sąd rodzinny może w szczególnie uzasadnionych wypadkach zagrozić przedłużeniem lub orzec wykonywanie środka poprawczego po ukończeniu przez nieletniego 21 lat, nie dłużej niż do ukończenia przez niego 24 lat, co pozwala na zastosowanie określonej reakcji także w przypadku prowadzenia postępowania po osiągnięciu przez nieletniego pełnoletniości.

stępowanie karne może być prowadzone jedynie wobec wskazanych powyżej dwóch kategorii sprawców.

Niniejsze opracowanie zmierza do udzielenia odpowiedzi na pytanie, czy w świetle obecnie obowiązujących przepisów wobec nieletnich sprawców czynu karalnego, w stosunku do których prowadzone jest postępowanie przed sądem karnym, możliwe jest zastosowanie jednego z trybów konsensualnych znanych procesowi karnemu. W tym celu dogmatycznej analizie i ocenie poddane zostaną przepisy nowej ustawy o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich oraz odpowiednie przepisy Kodeksu postępowania karnego. Wskazane zostaną różnice w odniesieniu do charakteru podstaw prawnych oddania nieletniego reżimowi karnoprosesowemu, jak i kwestie związane ze zdolnością do podejmowania czynności procesowych. Zasygnalizowane zostaną również problemy związane z rozwojem psychofizycznym nieletnich w kontekście prawa do składania oświadczeń woli, co łącznie pozwoli dokonać oceny dopuszczalności szybszego zakończenia postępowania karnego prowadzonego w odniesieniu do nieletniego na podstawie porozumienia zawartego pomiędzy stroną skarżącą a oskarżoną w przypadku prowadzenia postępowania na podstawie art. 25 lub 26 ust. 4 u.w.r.n.

Stosowanie przepisów o konsensualnym zakończeniu postępowania wobec nieletnich

Jak wskazano na wstępie, zgodnie z przepisami ustawy o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich wyodrębnić można dwie kategorie nieletnich sprawców czynu karalnego, wobec których możliwe jest prowadzenie postępowania na podstawie przepisów Kodeksu postępowania karnego (dalej jako k.p.k.). Nie w każdym jednak przypadku wybór reżimu karnoprosesowego wiąże się z możliwością pociągnięcia nieletniego do odpowiedzialności karnej w rozumieniu Kodeksu karnego (dalej jako k.k.). Istnieje bowiem przypadek, w którym prowadzenie postępowania na podstawie k.p.k. nie pociąga za sobą zmiany charakteru sprawy, która – mimo prowadzenia jej przez sąd karny – pozostaje sprawą nieletniego. Możliwość zastosowania reżimu odpowiedzialności karnomaterialnej odnosi się obecnie wyłącznie do nieletnich, którzy ukończyli lat 15, a nie ukończyli jeszcze lat 17, co do których istnieją podstawy do zastosowania art. 10 § 2 k.k., niezależnie od tego, czy postępowanie wszczęto przed, czy po ukończeniu 18 lat. W odniesieniu natomiast do nieletnich sprawców, wobec których postępowanie karne przed sądem karnym prowadzone jest z uwagi na popełnienie czynu karalnego w ścisłym związku z czynem osoby dorosłej, zastosowanie mają przepisy o charakterze materialnym właściwe dla nieletnich, co wiąże się m.in. z orzekaniem względem nich środków wychowawczych, środka leczniczego lub poprawczego. Wyjątek, o którym mowa w art. 26

ust. 4 u.w.r.n., już za czasów poprzedniej ustawy (dawny art. 16 u.p.n.) uważany był bowiem za przepis o charakterze procesowym, a nie materialnym. Jego zastosowanie nie wpływało zatem na zmianę reżimu odpowiedzialności ze stosowanego wobec nieletnich na karną, a jedynie na stosowanie przepisów karnoprosesowych i prowadzenie postępowania na zasadach określonych w k.p.k.⁶ Także i obecnie ustawodawca wprost wskazuje, że sąd karny właściwy według przepisów k.p.k. orzeka z zachowaniem przepisów ustawy o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich. Okoliczność ta ma znaczenie z punktu widzenia przedmiotu niniejszego opracowania.

Obecnie, na skutek rozszerzania konsensualizmu, w polskim modelu postępowania karnego występują cztery różne formy zakończenia postępowania na skutek zawarcia tzw. porozumienia. Dwie z nich dotyczą etapu postępowania przygotowawczego – wniosek prokuratora o wydanie wyroku skazującego na posiedzeniu na podstawie art. 335 § 1 k.p.k. lub 335 § 2 k.p.k., dwie kolejne natomiast – etapu po wniesieniu aktu oskarżenia do sądu (wniosek oskarżonego o dobrowolne poddanie się karze na podstawie art. 338a k.p.k. lub 387 k.p.k.). W swej istocie sprowadzają się one do wydania wyroku skazującego bez przeprowadzania pełnego postępowania dowodowego w toku rozprawy głównej i orzeczenia uzgodnionych z oskarżonym kar lub środków karnych, przepadku, środka kompensacyjnego, jak i ewentualnie rozstrzygnięcia w przedmiocie kosztów procesu, przy jednoczesnym braku sprzeciwu prokuratora i pokrzywdzonego. Z punktu widzenia praktyki wymiaru sprawiedliwości tryby konsensualne weszły na stałe do polskiego porządku prawnego i znajdują stosunkowo szerokie zastosowanie przy rozstrzyganiu spraw karnych⁷.

Przepisy karnoprosesowe regulujące poszczególne tryby konsensualne nie wprowadzają odrębnych reguł postępowania w odniesieniu do różnych kategorii sprawców. Istotne jest natomiast, że opierają się na wyrażonej osobiście przez oskarżonego woli szybszego zakończenia postępowania poprzez wydanie wyroku skazującego. Efektem jest zatem zawsze świadoma rezygnacja oskarżonego z części przysługujących gwarancji procesowych, przede wszystkim prawa do kontradiktoryjnej i jawnej rozprawy głównej. W tym świetle pojawia

⁶ M.in. wyrok SN z dnia 3 września 1998 r., sygn. akt V KKN 301/98, *Legalis* nr 45110; wyrok SN z 21 września 2011 r., sygn. akt III KK 234/11, *Legalis* nr 457366.

⁷ W ostatnich latach procent orzeczeń skazujących wydanych przez sądy karne po zastosowaniu jednego z dostępnych trybów konsensualnych (z uwzględnieniem trybów dostępnych na podstawie Kodeksu karnego skarbowego) przedstawia się następująco: 2006 r. – 45,34%, 2007 r. – 42,79%, 2008 r. – 45,27%, 2011 r. – 52,33%, 2012 r. – 51,68%, 2013 – 48,5%, 2014 r. – 46,95%, 2015 r. – 49,35%, 2016 r. – 52,20%, 2017 r. – 39,40%, 2018 r. – 32,87%, 2019 r. – 28,5%. W sprawozdaniach za lata 2020 i 2021 brak jest wyszczególnionych danych co do zastosowania takiego trybu, przy czym liczba wniosków o wydanie wyroku skazującego na podstawie art. 335 § 1 i 2 k.p.k. wynosi ok. 20% wszystkich spraw zakończonych w postępowaniu przygotowawczym przesłaniem do sądu (2020 r. – 21%, 2021 r. – 19%) – opracowanie własne na podstawie sprawozdań z działalności powszechnych jednostek organizacyjnych prokuratury w sprawach karnych dostępnych na stronie: <https://www.gov.pl/web/prokuratura-krajowa/sprawozdania-i-statystyki> (data dostępu: 6.05.2022).

się pytanie, czy nieletni sprawca czynu karalnego, w którego sprawie prowadzone jest postępowanie karne na podstawie przepisów k.p.k. może zawrzeć porozumienie kończące proces poprzez wydanie wyroku skazującego na podstawie jednego z dopuszczalnych na gruncie k.p.k. trybów konsensualnych.

We wskazanych wcześniej przypadkach, o których mowa w art. 25 i 26 ust. 4 u.w.r.n., objęcie nieletniego reżimem procedury karnej konsekwentnie wiąże się z koniecznością stosowania wobec niego przepisów k.p.k., w tym przepisów regulujących tryby konsensualne. Analizie w tym kontekście poddać jednak należy szczegółowe przesłanki zarówno związane z objęciem nieletniego reżimem karnoprosesowym, jak i z samymi trybami porozumień karnoprosesowych celem ustalenia, czy nie zachodzą prawne przeszkody do objęcia nieletniego takim sposobem zakończenia postępowania.

Procesowe podstawy prowadzenia postępowania karnego wobec nieletniego

W pierwszej kolejności należy przypomnieć, że wyjątek odnoszący się do popełnienia czynu karalnego przez nieletniego w ścisłym związku z czynem dorosłego (art. 26 ust. 4 u.w.r.n.) jest wyjątkiem o charakterze procesowym i nie wpływa na stosowalność przepisów materialnoprawnych ustawy o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich. Oznacza to, że we wskazanym przypadku prowadzenie postępowania karnego przez sąd karny na podstawie przepisów k.p.k. nie zmienia reżimu odpowiedzialności na karnomaterialną i nie wyłącza konieczności stosowania środków wychowawczych, środka leczniczego lub poprawczego wobec nieletniego. Prowadzenie postępowania karnego w takiej sytuacji prowadzi zatem do wydania orzeczenia, mocą którego sąd może zastosować wobec nieletniego przewidziany ustawą o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich środek o charakterze wychowawczym, leczniczym lub poprawczym, a nie karę w rozumieniu k.k. W literaturze podnosi się, że konsekwencją powyższego jest niemożliwość zastosowania trybów konsensualnych, skoro w szczegółowo sformułowanych przesłankach ich dopuszczalności mowa jest o wydaniu wyroku skazującego i wymierzeniu określonej kary lub środka karnego, orzeczeniu przepadku lub środka kompensacyjnego, tj. kar lub środków znanych ustawie karnej i odpowiedzialności karnej. W takim ujęciu, po pierwsze, orzeczenie stwierdzające fakt popełnienia czynu karalnego przez nieletniego nie jest wyrokiem skazującym; po drugie, środek wychowawczy, leczniczy lub poprawczy nie może być zaliczany do katalogu środków mogących stanowić przedmiot porozumienia ani na podstawie art. 335 § 1 lub 2 k.p.k., ani art. 338a lub 387 k.p.k. W stanie prawnym obowiązującym do 2 stycznia 2014 r. istniała możliwość orzeczenia wobec nieletniego sprawcy czynu karalnego, który ukończył 18 lat kary w rozumieniu k.k. w przypadku uznania

przez sąd, że wymierzenie środka poprawczego nie byłoby celowe. W uchylonym przepisie art. 13 u.p.n.⁸ doktryna upatrywała możliwość zastosowania wobec nieletniego trybu konsensualnego⁹. Skoro bowiem sąd miał możliwość dokonania swoistej zamiany środka poprawczego na karę, za dopuszczalne uznać należałoby zawarcie z nieletnim porozumienia, mocą którego wymierzona została mu uzgodniona z nim kara. Obecnie jednak, wobec uchylecia – skądinąd słusznego – podstawy do orzeczenia wobec nieletniego kary zamiast środka wychowawczego lub poprawczego, rozważania w przedmiocie ewentualnego zawarcia porozumienia karnoprocesowego uznać należy za bezprzedmiotowe¹⁰. Skonkludować zatem należy, że *de lege lata* obowiązek orzeczenia wobec nieletniego jednego ze środków przewidzianych ustawą o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich w sytuacji prowadzenia postępowania przez sąd rodzinny lub sąd karny na podstawie wyjątku o charakterze procesowym unieemożliwia zastosowanie któregośkolwiek z trybów konsensualnych na podstawie przepisów k.p.k.

Materialne podstawy prowadzenia postępowania karnego wobec nieletniego

Inne wnioski wyciągnąć należy w odniesieniu do wyjątku o charakterze materialnoprawnym, o którym mowa w art. 25 u.w.r.n. Nieletni sprawca w takim przypadku może być pociągnięty do odpowiedzialności karnej na podstawie art. 10 § 2 k.k. i w konsekwencji może wobec niego zostać orzeczona kara lub środek karny przewidziany dla danego przestępstwa. W takim wypadku zastosowanie trybu konsensualnego może jednak rodzić wątpliwości innego rodzaju.

W doktrynie prezentowany jest pogląd o niemożliwości konsensualnego zakończenia postępowania z uwagi na wadę oświadczenia woli składanego przez nieletniego, wynikającą z braku jego rozeznania co do znaczenia i skutków składanego oświadczenia spowodowanego stanem rozwoju psychicznego. Uwagi te podnoszone są także w odniesieniu do postępowania, w którym nieletni jest reprezentowany przez obrońcę, skoro wola w przedmiocie wyrażenia zgody na zakończenie postępowania bez przeprowadzania postępowania dowodowego i orzeczenia określonej kary lub środka karnego musi być wyrażona osobiście przez oskarżonego¹¹. Stanowisko to jednak – jeżeli w ogóle – można odnosić

⁸ Art. 13 u.p.n. uchylony został ustawą z dnia 30 sierpnia 2013 r. o zmianie ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. z 2013 r., poz. 1165).

⁹ A. Choroszewski, P. Starzyński, *Konsensualne zakończenie postępowania w przedmiocie odpowiedzialności prawnej nieletniego*, [w:] C. Kulesza (red.), *Ocena funkcjonowania porozumień procesowych w praktyce wymiaru sprawiedliwości*, Warszawa 2009, s. 293.

¹⁰ J. Głębocka, op. cit., s. 131.

¹¹ W ten sposób: A. Choroszewski, P. Starzyński, op. cit., s. 290.

wyłącznie do przypadku, gdy postępowanie jest prowadzone przeciwko nieletniemu sprawcy do czasu ukończenia przez niego 18 lat, albowiem po osiągnięciu pełnoletniości w rozumieniu prawa cywilnego nieletni co do zasady nabywa pełną zdolność do czynności prawnych i brak jest przeszkód o tym charakterze, by skutecznie złożyć oświadczenie woli w przedmiocie konsensualnego zakończenia postępowania.

Z poglądem opowiadającym się za wadą oświadczenia nieletniego w przedmiocie konsensualnego zakończenia postępowania nie można się jednak zgodzić. Przede wszystkim należy przypomnieć, że prawo karne wyraźnie odmiennie definiuje pojęcie dorosłego niż prawo cywilne, poddając odpowiedzialności karnej na zasadach ogólnych każdego sprawcę, który ukończył lat 17. Oskarżony taki posiada pełną zdolność do podejmowania czynności procesowych w toku postępowania karnego, choć na gruncie prawa cywilnego nie przysługuje mu jeszcze pełna zdolność do czynności prawnych. Z tego powodu argumentacja odwołująca się do koncepcji cywilistycznej nie jest trafiona. Przyznanie braku zdolności do podejmowania czynności procesowych nieletniemu konsekwentnie powinna skutkować także odmową takiej zdolności oskarżonemu, który ukończył lat 17, a nie ukończył jeszcze 18 lat, co niewątpliwie budzi sprzeciw. Przytoczenia ponadto wymaga, że judykatura niejednokrotnie przyznała nieletniemu nieposiadającemu zdolności do czynności prawnych prawo do składania skutecznych oświadczeń woli w toku postępowania karnego, chociażby w zakresie decydowania o korzystaniu z prawa do składania wyjaśnień, odmowy składania wyjaśnień czy też prawa do uchylenia się od odpowiedzi na zadawane w toku przesłuchania pytania¹². Podzielić można natomiast pewne obawy co do rzeczywistych zdolności nieletniego do oceny konsekwencji prawnych składanych oświadczeń oraz do samodzielnego i świadomego podejmowania decyzji procesowych¹³, w szczególności odnoszących się do tak istotnych kwestii, jak zakończenie postępowania w trybie konsensualnym. Należy jednak uznać, że brak jest wyraźnych podstaw prawnych do odmowy przyznania nieletniemu występującemu w charakterze oskarżonego prawa do uczestniczenia w negocjacjach w przedmiocie warunków rozstrzygnięcia skazującego oraz

¹² Tak m.in.: uchwała SN z 19 lutego 2003 r., sygn. akt I KZP 48/02, OSNKW 2003, Nr 3–4, poz. 23. O poważnych wątpliwościach co do zdolności małoletniego rozumienia znaczenia składanych oświadczeń w związku ze składaniem zeznań i krytycznym stanowisku przywołanego judykatur zob. K. Paszek, K. Pawelec, *Prawo małoletniego do odmowy złożenia zeznań*, „Prokuratura i Prawo” 2008, nr 12, s. 122.

¹³ W tym kontekście warto zwrócić uwagę na sygnalizowane w literaturze wątpliwości związane ze świadomym korzystaniem z przysługujących uprawnień przez nieletnich, m.in.: T. Liefwaard, Y. van den Brink, *Juveniles' Right to Counsel during Police Interrogations: An Interdisciplinary Analysis of a Youth-Specific Approach, with a Particular Focus on the Netherlands*, „Erasmus Law Review” 2014, nr 4, s. 215 wraz ze wskazaną tam literaturą; I. Weijers, *Requirements for Communication in the Courtroom: A Comparative Perspective on the Youth Court in England/Wales and The Netherlands*, „Youth Justice. The Journal of the National Association for Youth Justice” 2004, nr 4, poz. 1, s. 25 czy też przytoczeni wcześniej K. Paszek, K. Pawelec, op. cit., s. 122.

wyrażenia zgody na wnioski o skazanie na podstawie art. 335 § 1 lub 2 k.p.k. czy też do złożenia wniosku o wydanie wyroku skazującego na podstawie art. 338a lub 387 k.p.k. Zwłaszcza jeżeli przyjmemy, że objęcie nieletniego reżimem odpowiedzialności karnej na podstawie art. 10 § 2 k.k. wynika z przekonania, w pierwszym sądu rodzinnego, a następnie także sądu karnego, że rozwój psychofizyczny sprawcy pozwala na uznanie, iż jest on w stanie rozpoznać znaczenie swojego czynu oraz konsekwencje wynikające z nieprzestrzegania norm prawnych¹⁴. Analogicznie zatem, skoro sąd przyznaje, że stopień dojrzałości nieletniego pozwala na pociągnięcie go do odpowiedzialności karnej, jego stan psychofizyczny powinien przemawiać jednocześnie za możliwością wyciągnięcia konsekwencji prawnoprocesowych ze składanych przez niego w toku postępowania karnego oświadczeń woli. Należy tym samym zgodzić się, że wobec wyraźnego ustawowego wyłączenia wyrażenie zgody na skazanie bez przeprowadzania rozprawy lub wniosków o wydanie wyroku skazującego bez przeprowadzania pełnego postępowania dowodowego na rozprawie głównej może złożyć każdy oskarżony, także nieletni nieposiadający pełnej zdolności do czynności prawnych w rozumieniu Kodeksu cywilnego¹⁵. Przy czym z uwagi na wskazane obawy, sąd podejmując decyzję co do wniosku o zastosowanie trybu konsensualnego powinien ocenić stopień rozwoju psychofizycznego oskarżonego w kontekście zdolności do świadomego podejmowania przez niego decyzji¹⁶. Podkreślenia przy tym wymaga, że polski model postępowania zakłada aktywną rolę sądu we wszystkich dopuszczalnych trybach konsensualnych, pozostawiając w wyłącznej kompetencji sądu ocenę całokształtu okoliczności sprawy, a zatem także sposobu zachowania nieletniego i motywów leżących u podstaw jego wniosków i oświadczeń.

Dogłębna analiza poruszanej problematyki wymaga także odniesienia do przesłanek dopuszczalności pociągnięcia nieletniego do odpowiedzialności

¹⁴ Poddanie nieletniego odpowiedzialności karnej na podstawie art. 10 § 2 k.k. uzależnione jest od przekonania, że okoliczności sprawy oraz stopień rozwoju sprawcy, jego właściwości i warunki osobiste za tym przemawiają, a w szczególności jeżeli poprzednio stosowane środki wychowawcze lub poprawcze okazały się bezskuteczne.

¹⁵ W ten sposób: D. Nowocień, *Instytucja „dobrowolnego poddania się karze” w kodeksie postępowania karnego z 1997 r.*, [w:] L. Bogunia (red.), *Nowa kodyfikacja prawa karnego*, t. VII, Wrocław 2001, s. 220; także: R.A. Stefański, *Skazanie bez rozprawy w znolizowanym kodeksie postępowania karnego*, „Prokuratura i Prawo” 2003, nr 6, s. 24; S. Steinborn, *Porozumienia w polskim procesie karnym. Skazanie bez rozprawy i dobrowolne poddanie się odpowiedzialności karnej*, Kraków 2005, s. 242.

¹⁶ Podobne stanowisko podzielane jest w kontekście możliwości składania tego typu oświadczeń woli przez oskarżonych, co do których występują warunki obrony obywatelskiej, o której mowa w art. 79 § 1 pkt 2 (oskarżony jest głuchy, niemy lub niewidomy), pkt 3 (zachodzi uzasadniona wątpliwość, czy jego zdolność rozpoznania znaczenia czynu lub kierowania swoim postępowaniem nie była w czasie popełnienia tego czynu wyłączona lub w znacznym stopniu ograniczona) i pkt 4 k.p.k. (zachodzi uzasadniona wątpliwość, czy stan jego zdrowia psychicznego pozwala na udział w postępowaniu lub prowadzenie obrony w sposób samodzielny oraz rozsądny). Zob. R. Koper, *Zgoda oskarżonego jako warunek skazania bez rozprawy*, „Palestra” 2001, nr 5–6, s. 12–13.

karnej na podstawie art. 10 § 2 k.k. w kontekście rezygnacji z istotnej części postępowania dowodowego na rozprawie głównej¹⁷. Jak zostało już wcześniej zasygnalizowane, jednym z warunków zastosowania wskazanego przepisu w odniesieniu do nieletniego, który popełnił czyn karalny po ukończeniu 15 lat, a przed ukończeniem 17 lat, jest, aby okoliczności sprawy oraz stopień rozwoju sprawcy, jego właściwości i warunki osobiste, w szczególności jeżeli poprzednio stosowane środki wychowawcze lub poprawcze okazały się bezskuteczne, przemawiały za potrzebą poddania nieletniego odpowiedzialności karnej na zasadach ogólnych. Co więcej, z mocy art. 67 ust. 2 pkt 5 u.w.r.n. istnieje ponadto konieczność ustalenia, czy okoliczności sprawy nie przemawiają za odstąpieniem od wymierzenia kary i zastosowaniem środków wychowawczych, środka leczniczego lub poprawczego przewidzianych w ustawie o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich. Jak zatem wyraźnie widać, oprócz konieczności ustalenia wszelkich okoliczności sprawy mających znaczenie dla rozstrzygnięcia, w sprawie nieletniego sąd karny zobligowany jest do ustalenia okoliczności przemawiających za dopuszczalnością pociągnięcia do odpowiedzialności karnej, jak i za ewentualną możliwością orzeczenia środków o charakterze wychowawczym, leczniczym lub poprawczym w zamian kary.

W pierwszej kolejności oceny konieczności poddania nieletniego reżimowi karnomaterialnemu dokonuje sąd rodzinny, który na podstawie art. 67 ust. 1 u.w.r.n. decyduje o przekazaniu sprawy prokuratorowi. Sąd karny nie jest jednak związany tą oceną i ma obowiązek samodzielnie ocenić okoliczności sprawy, stopień rozwoju sprawcy, jego właściwości i warunki osobiste, a także dotychczasową skuteczność stosowanych środków wychowawczych i poprawczych. W tym kontekście może się natomiast pojawić pytanie, czy sąd karny jest w ogóle w stanie obiektywnie dokonać takich ustaleń bez bezpośredniego przeprowadzenia postępowania dowodowego w sytuacji złożenia wniosku o wydanie wyroku skazującego bez rozprawy głównej. Uznanie jednak, że nie jest to możliwe, mogłoby pozostawać w kontrze do istoty i założeń trybów konsensualnych¹⁸.

Niezależnie od charakteru sprawy, każdy przypadek skrócenia postępowania i zakończenia procesu na podstawie porozumienia karnoprocesowego wiąże się ze świadomą rezygnacją stron z pełnego dowodzenia przed niezawisłym sądem. Nie oznacza to jednak, że tryb konsensualny pozwala na odejście lub ograniczenie prawdy materialnej. Zawsze bowiem przesłanką warunkującą możliwość zastosowania takiego trybu jest brak wątpliwości co do okoliczności popełnienia przestępstwa i winy oskarżonego, nadto niezbędne jest, aby postawa oskarżonego wskazywała, że cele postępowania zostaną osiągnięte pomimo zaniechania prowadzenia dalszych czynności. Nie ulega wątpliwości, że ustalenie wskazanych okoliczności następuje w drodze postępowania do-

¹⁷ J. Głębocka, op. cit., s. 132.

¹⁸ Ibidem, s. 133.

wodowego oraz oceny dokonywanej przez sąd na podstawie zgromadzonych w sprawie dowodów. Uznanie, że sąd nie jest w stanie bez bezpośredniego przeprowadzenia czynności dowodowych na rozprawie ich ustalić, zaprzeczałoby sensowi i celowości istnienia trybów konsensualnych. W świetle powyższego trzeba uznać, że w taki sam sposób, jak sąd dochodzi do przekonania co do wszystkich istotnych okoliczności sprawy, a także co do oceny postawy oskarżonego, jest w stanie ocenić istnienie przesłanek odpowiedzialności karnej nieletniego na podstawie art. 10 § 2 k.k. oraz potrzeby i zasadności zastosowania wobec nieletniego kar i środków karnych znanych Kodeksowi karnemu. Ustalenia faktyczne czynione są na podstawie dowodów przeprowadzonych w toku postępowania przygotowawczego, które powinno uwzględniać cele i potrzeby postępowania prowadzonego w stosunku do nieletniego. Do materiału dowodowego zaliczyć należy także dowody, które leżały u podstaw przekazania sprawy przez sąd rodzinny prokuratorowi na podstawie art. 67 ust. 1 u.w.r.n. Tym samym materiał dowodowy przekazywany sądowi powinien zawierać utrwalenie dowodów odnoszących się do podstaw pociągnięcia nieletniego do odpowiedzialności karnej. Jeżeli ze zgromadzonych dowodów wynika brak wątpliwości co do okoliczności popełnienia przestępstwa przez nieletniego, winy i postawy oskarżonego, a także podstaw pociągnięcia do odpowiedzialności na podstawie art. 10 § 2 k.k. i wymierzenia nieletniemu kary, a także prawidłowości oświadczeń nieletniego co do takiego sposobu zakończenia postępowania, trzeba uznać, że brak jest przeszkód prawnych do zastosowania trybu konsensualnego w odniesieniu do nieletniego sprawcy czynu karalnego. Należy przy tym zauważyć, że obecne regulacje dotyczące konsensualnego zakończenia postępowania przewidują przeprowadzenie w przedmiocie wniosku posiedzenia lub części rozprawy, podczas których sąd ma możliwość odebrania wyjaśnień od oskarżonego, co może przyczynić się do pełniejszej i bardziej zgodnej z prawdą materialną oceny jego postawy oraz właściwości, a także oceny świadomości i właściwego rozeznania nieletniego w odniesieniu do konsekwencji prawnych prowadzonych negocjacji lub złożonego wniosku o wydanie wyroku skazującego. Sąd może także uzależnić uwzględnienie wniosku od dokonania niezbędnej w jego ocenie zmiany, co pozwala wziąć pod uwagę wszelkie interesy i cele toczącego się postępowania, w tym interesy nieletniego, zgodnie z potrzebami wychowawczymi.

Stanowczego podkreślenia wymaga również, że w polskim systemie prawa karnego procesowego oceny podstaw skazania bez przeprowadzania postępowania sądowego w całości każdorazowo dokonuje niezależny i niezawisły sąd, który w przypadku dostrzeżenia wątpliwości co do spełnienia warunków odpowiedzialności karnej nieletniego powinien nie uwzględniać wniosku o wydanie orzeczenia skazującego w trybie konsensualnym i przeprowadzić pełne postępowanie dowodowe zmierzające do usunięcia powstałych wątpliwości. Jeżeli zatem w toku postępowania przygotowawczego czy to sąd rodzinny, czy

też organy ścigania nie poczyniły ustaleń w tym przedmiocie lub w ocenie sądu nie są one wystarczające, sąd zobligowany jest do skierowania sprawy na rozprawę celem przeprowadzenia postępowania dowodowego, w szczególności dotyczącego stopnia rozwoju sprawcy, jego właściwości i warunków osobistych.

Podsumowanie

W świetle przedstawionych uwag zreasumować można, że sytuacja prawna nieletniego, wobec którego prowadzone jest postępowania karne na podstawie przepisów k.p.k., jest różna, w zależności od podstaw oddania go pod reżim karnoprocesowy. W przypadku prowadzenia postępowania karnego, z uwagi na popełnienie czynu w ścisłym związku z osobą dorosłą, nie jest dopuszczalne zastosowanie trybu konsensualnego znanego Kodeksowi postępowania karnego, ponieważ oddanie pod reżim karnoprocesowy nie zmienia rodzaju odpowiedzialności i nie zwalnia z obowiązku stosowania przepisów ustawy o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich. Odmiennie jednak w świetle obowiązujących obecnie przepisów uznać należy w odniesieniu do przesłanki z art. 25 u.w.r.n. Możliwość pociągnięcia nieletniego do odpowiedzialności karnej na podstawie art. 10 § 2 k.k. pozwala na zastosowanie jednego z dostępnych trybów konsensualnych. Warto jednak podkreślić, że z uwagi na ciężki charakter czynów, a w konsekwencji wysokie zagrożenie karą w przypadku przestępstw pozwalających na pociągnięcie do odpowiedzialności karnej nieletniego, który ukończył 15 lat, tryb konsensualny w obecnym stanie prawnym nie będzie miał szerokiego zastosowania. Należy jednak pamiętać, że od początku obowiązywania porozumień karnoprocesowych w Polsce zauważalna jest tendencja do rozszerzania zakresu przedmiotowego i rozciąganie możliwości zakończenia postępowania karnego wyrokiem skazującym bez przeprowadzania rozprawy w odniesieniu do coraz poważniejszych przestępstw. Nie można wykluczyć, że ustawodawca w przyszłości będzie podążał w tym kierunku.

Nie ulega jednak wątpliwości, że ocena postawy nieletniego oskarżonego, a także podejmowanych przez niego w toku postępowania decyzji muszą podlegać ostrożnej i wnikliwej analizie sądu. Z uwagi na ryzyko braku wystarczającej dojrzałości psychicznej i możliwości rozeznania się w sytuacji prawnej wraz ze wszystkimi konsekwencjami nieletni oskarżony może mieć trudności w świadomym i rzeczywistym wyborze najbardziej adekwatnych dla siebie środków procesowych. Z tego względu niektórzy mogliby postulować wyraźne ograniczenie możliwości stosowania trybów konsensualnych wobec nieletnich, podobnie jak to uczyniono chociażby we Francji¹⁹. Nawiązanie jednak do cy-

¹⁹ Francuski ustawodawca ograniczył możliwość stosowania instytucji *comparution surreconnaissance préalable de culpabilité* wyłącznie do oskarżonych, którzy ukończyli 18 lat (art. 495–16 francuskiego kodeksu postępowania karnego), zaś *composition pénale*, choć

wilistycznej koncepcji zdolności do czynności prawnych nie wydaje się słusznym rozwiązaniem, także w związku z przyjęciem modelu odpowiedzialności karnej po ukończeniu 17 lat. Nieracjonalnym i wręcz niekonsekwentnym byłoby bowiem pozbawienie możliwości skorzystania z konsensualnego zakończenia postępowania wobec sprawcy, którego można pociągnąć do odpowiedzialności karnej jak dorosłego, tylko z uwagi na fakt, że nie osiągnął on jeszcze pełnoletniości. Uznać należałoby to za nieuzasadnione różnicowanie sytuacji procesowej dorosłego i nieletniego na niekorzyść tego ostatniego, co mogłoby podawać w wątpliwość zgodność takich regulacji z międzynarodowymi standardami prowadzenia postępowania wobec nieletniego²⁰. Z drugiej strony ustawodawca zauważa, że okres nastoletniego dojrzewania może być różny i przebiegać w innym tempie u każdego, tym samym przewiduje, że sprawca do ukończenia 21 lat może być traktowany jak nieletni, w szczególności można wobec niego stosować środki wychowawcze i poprawcze zamiast kary. Z tego też względu wydaje się, że najbardziej optymalnym rozwiązaniem jest pozostawienie decyzji w zakresie dopuszczalności wydania wyroku skazującego na podstawie porozumienia karnoprocesowego do kompetencji sądu. Ocena zdolności nieletniego do zawarcia takiego porozumienia, zrozumienia jego warunków, a także konsekwencji prawnych powinna należeć do sądu, który w świetle okoliczności danej sprawy, jak również warunków psychofizycznych i stopnia dojrzałości nieletniego jest w stanie uwzględnić interesy zarówno wymiaru sprawiedliwości, jak i cele wychowawcze nieletniego sprawcy. Nie powinno się z góry zakładać, że nieletni oskarżony nie jest w stanie świadomie podjąć decyzji o konsensualnym zakończeniu postępowania, jak i jednocześnie, że cele postępowania – przede wszystkim wychowawcze i prewencyjne – nie zostaną osiągnięte przy zastosowaniu skróconego trybu postępowania. Niejednokrotnie takie rozwiązanie może wręcz okazać się korzystniejsze dla nieletniego i przyczynić się do uniknięcia negatywnych konsekwencji prowadzenia długotrwałej rozprawy głównej, chociażby związanych ze stygmatyzacją oskarżonego i negatywnym wpływem na jego resocjalizację i powrót do społeczeństwa.

Wykaz literatury

Choroszewski, P. Starzyński, *Konsensualne zakończenie postępowania w przedmiocie odpowiedzialności prawnej nieletniego*, [w:] C. Kulesza (red.), *Ocena funkcjonowa-*

dopuszczalne po ukończeniu 13 lat, obwarowane zostało dodatkowymi warunkami określonymi w kodeksie karnym nieletnich (art. 41-2 francuskiego kodeksu postępowania karnego).

²⁰ W kontekście zapewnienia nieletnim co najmniej takich samych praw i gwarancji w toku postępowania sądowego jak dorosłemu zob. wytyczne Komitetu Ministrów Rady Europy w sprawie wymiaru sprawiedliwości przyjaznego dzieciom przyjęte przez Komitet Ministrów Rady Europy z 17 listopada 2010 r., <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTM-Content?documentId=09000016806b7c62> (data dostępu: 28.07.2022).

- nia porozumień procesowych w praktyce wymiaru sprawiedliwości, Wolters Kluwer, Warszawa 2009.
- Głębocka J., *Procedural Aspects of Participation of Juvenile Offenders in Criminal Proceedings: Selected Specific Institutions*, [w:] B. Janusz-Pohl (red.), *Juvenile Justice Systems: Poland–Brazil–Portugal*, Peter Lang, Berlin 2021.
- Koper R., *Zgoda oskarżonego jako warunek skazania bez rozprawy*, „Palestra” 2001, nr 5–6.
- Liefaard T., van den Brink Y., *Juveniles’ Right to Counsel during Police Interrogations: An Interdisciplinary Analysis of a Youth-Specific Approach, with a Particular Focus on the Netherlands*, „Erasmus Law Review” 2014, nr 4.
- Nowocięń D., *Instytucja „dobrowolnego poddania się karze” w kodeksie postępowania karnego z 1997 r.*, [w:] L. Bogunia (red.), *Nowa kodyfikacja prawa karnego*, t. VII, Wyd. UWr, Wrocław 2001.
- Paszek K., Pawelec K., *Prawo małoletniego do odmowy złożenia zeznań*, „Prokuratura i Prawo” 2008, nr 12.
- Pawelec S., *Procedural Aspects of Participation of Juvenile Offenders in Criminal Proceedings: General Remarks*, [w:] B. Janusz-Pohl (red.), *Juvenile Justice Systems: Poland–Brazil–Portugal*, Peter Lang, Berlin 2021.
- Stefański R.A., *Skazanie bez rozprawy w znowelizowanym kodeksie postępowania karnego*, „Prokuratura i Prawo” 2003, nr 6.
- Steinborn S., *Porozumienia w polskim procesie karny. Skazanie bez rozprawy i dobrowolne poddanie się odpowiedzialności karnej*, Zakamycze, Kraków 2005.
- Weijers I., *Requirements for Communication in the Courtroom: A Comparative Perspective on the Youth Court in England/ Wales and The Netherlands*, „Youth Justice. The Journal of the National Association for Youth Justice” 2004, nr 4, poz. 1.

Summary

Consensual termination of criminal proceedings concerning juvenile offenders

Keywords: juvenile justice system, juvenile, juvenile offenders, criminal liability of juvenile, consensual proposals, consensual termination of criminal proceedings.

The Polish system of procedural criminal law provides for a twofold regime of liability in the event of a punishable act committed by a juvenile offender. First of all, educational and correctional proceedings are carried out against such a juvenile before the family court. Act on the Support and Rehabilitation of Juveniles, however, provides for the possibility of conducting criminal proceedings against juveniles on general principles. The aim of this article is an attempt to answer the question of whether one of the consensual procedures is possible concerning a juvenile offender in which case the criminal proceeding before the criminal court is conducted. The provisions of the Act on the Support and Rehabilitation of Juveniles and the relevant provisions of the Code of Criminal Procedure were subject to dogmatic analysis. Differences

like the legal grounds for the handing over of a juvenile to the criminal regime were indicated, issues related to the ability to undertake procedural actions were discussed, and problems related to the psychophysical development of juveniles in the context of the right to make declarations of the will be indicated, and finally, arguments were presented in favour of the possibility of negotiating with juveniles and the admissibility, in some cases, of termination the criminal proceedings against a juvenile with the plea agreement.